

TAKÁCS JUDIT¹

AZ INTÉZMÉNYESÍTETT HOMOFÓBIA ÁLLAMBIZTONSÁGI ALKALMAZÁSA AZ 1960-AS ÉVEK MAGYARORSZÁGÁN²

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2018.1.180

ABSZTRAKT

E tanulmány az intézményesített homofóbiának az állambiztonsági szervek általi stratégiai hasznosítását mutatja be két olyan 1960-as évekbeli ügy levéltári anyagainak részletein keresztül, melyekben a homoszexualitás kompromittálási alapként jelent meg. Az első ügy főszereplője egy homoszexuális cselekmények elkövetésén ért plébános, akinek a vallomásain keresztül a titkosszolgálat más egyházi személyek kompromittálását próbálta elérni. Az „Apostolok” fedőnevű másik ügy azért különleges, mert a női homoszexualitás – ebben az időszakban (is) igen ritkán megjelenő – témájához kapcsolódik: itt egy volt domonkosrendi szerzetesnő által fiatal vallásos nőkből szervezett csoportot úgy próbálták felbomlasztani, hogy névtelen leveleket küldtek a fiatal nők szüleinek (más felháborodott szülők nevében), ahol homoszexualitással vádolták meg a csoport vezetőjét. A tanulmány felhívja a figyelmet az állambiztonsági bomlasztási kísérletek során az 1960-as években alkalmazott módszerek generikus jellegére és arra is, hogy a „zsidó nélküli antiszemitizmus” működéskéhez hasonlóan a homofóbia sem feltétlenül a homoszexualitásból meríti társadalmi kirekesztő erejét.

Kulcsszavak: levéltári kutatás, magyar állambiztonsági szervek, homoszexualitás mint kompromittálási alap

THE STRATEGIC USE OF INSTITUTIONALIZED HOMOPHOBIA BY HUNGARIAN STATE SECURITY SERVICES IN THE 1960S

ABSTRACT

This study focuses on the strategic use of institutionalized homophobia by state security services in Hungary during the 1960s on the basis of original archive material related to two cases in which homosexuality served as the basis for compromise. In the first case, the confessions of a homosexual priest were used to reach out for other higher-ranking ecclesiastical staff in order to compromise them, too. The second case – known within the secret services under the “Apostles” code name – was related to the largely unspoken subject of female homosexuality: here the secret services targeted a group of young religious women led by a former Dominican nun. The goal was to dissolve the group by sending anonymous letters to the young women’s parents on behalf of fellow parents, with the group leader accused of being homosexual. The study draws attention to the generic nature of the preventive methods applied by the state security services in the 1960s, and also to the fact that in the same way that anti-Semitism can exist without the actual presence of Jews, homophobia does not necessarily gain its social exclusory power of homosexuality.

Keywords: archive research, Hungarian state security services, homosexuality as a basis for compromise

1 MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet

2 E tanulmány a 105414 számú OTKA (NKFIH) pályázat keretében zajló *A homoszexualitás 20. századi társadalomtörténete az 1990 előtti Magyarországon* című kutatás részeként készült. Szeretném megköszönni Vörös Géza történész-levéltárosnak az ÁBTL-ben végzett kutatómunkámhoz több éven át nyújtott szakmai segítségét, valamint ehhez a tanulmányhoz fűzött gondolatébresztően kritikus megjegyzéseit.

AZ INTÉZMÉNYESÍTETT HOMOFÓBIA ÁLLAMBIZTONSÁGI ALKALMAZÁSA AZ 1960-AS ÉVEK MAGYARORSZÁGÁN

BEVEZETÉS: A HOZZÁFÉRÉS NEHÉZSÉGEI

Jelen tanulmány célja az intézményesített homofóbia stratégiai hasznosításának bemutatása az állambiztonsági szervek által az 1960-as években alkalmazott operatív eszközök tükrében. Ebben a kontextusban az intézményesített homofóbia a homoszexuális gyakorlatok jogszabályokba foglalt kriminalizálásán túl arra az államilag szentesített mechanizmusra utal, ahogyan az állambiztonsági szervek a homoszexualitást kompromittálási és zsarolhatósági alapként használva hozzájárultak az érintettek társadalmi megkülönböztetésének és elutasításának fenntartásához, illetve erősítéséhez. A tanulmány a homoszexualitással kapcsolatos 20. századi állami felügyelet gyakorlataival és következményeivel foglalkozó magyarországi levéltári kutatások eredményeire épül, melyek fókuszába elsősorban a homoszexuálisként azonosított emberekkel foglalkozó bűnügyi iratok és peranyagok, valamint a róluk vezetett hivatalos nyilvántartások kerültek. A hivatalos nyilvántartások aleteiként határozhatók meg a magyar állambiztonsági szervezeteknek a homoszexuális cselekmények miatti „kompromittáltsággal” összefüggő, 1945 után keletkezett iratai, melyeknek egy része korlátozott formában hozzáférhető az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL).

Levéltári forrásokkal dolgozó kutatók számos akadályozó tényezővel találkozhatnak a levéltári munka során. A hozzáférés és a feldolgozás általános nehézségei közé sorolhatók a hiányos vagy rossz állapotú, esetleg teljesen hiányzó dokumentumok, melyek helyén már csak egy feljegyzés – vagy még az se – marad például arról, hogy mikor esett selejtezés vagy felszámolás áldozatául a keresett irat. A magyarországi helyzet jellemzői közé tartozik, hogy egyes iratanyag-típusokhoz, illetve gyűjteményekhez maga az állam, illetve a kormányzat akadályozza meg a hozzáférést. Erre szolgálhat példaként az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény, ahol például az etnikai hovatartozásra vagy a vallásos meggyőződésre vonatkozó adatokkal összehasonlítva az egészségi állapotra és a szexuális életre vonatkozó adatok megismerhetőségére szigorúbb szabályok vonatkoznak. Az adatok anonimizálás nélküli megismerése ugyanis lehetséges abban az esetben, *„ha a megfigyelés célja a faji eredettel, a nemzeti, nemzetiségi és etnikai hovatartozással, illetve a vallásos vagy más világnézeti meggyőződéssel összefüggésbe hozható, és a tudományos kutató igazolja, hogy korábban elkezdett, szakmai folyóiratokban megjelent publikációkkal alátámasztott kutatásához ezen adatok megismerése elengedhetetlenül szükséges”,* míg erre nincs mód a szexuális jellemzőkkel összefüggésbe hozható megfigyelések esetében.³ Emellett a közelmúltból említhető a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) Hess András téri

³ Lásd: 2003. évi III. törvény 4. §: <https://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=a03300003.TV> (Utolsó letöltés: 2017-09-21).

kutatótermének bezárása 2016 nyarán, melynek eredményeként az 1945 utáni Politikai Kormányservek és Pártiratok Főosztályának iratanyaga mindmáig kutathatatlan.⁴

Az ÁBTL-ben folytatott kutatómunkát tehát nehezíti, hogy a már említett 2003. évi III. törvény rendelkezései szigorúan korlátozzák az itt őrzött iratokban szereplő egyes szenzitív adatok megismerésének lehetőségét a tudományos kutatók számára is: ezeket az adatokat csak a „védelmi idő” lejártával, azaz az érintettek halála után 30 évvel lehet kutatni.⁵ Ezzel szemben például a MNL OL kutatási engedéllyel rendelkező tudományos kutatók számára betekintést enged a szenzitív adatokba, ha ez a kutatás szempontjából szükségessé válik.⁶

Az ÁBTL-t jellemző kivételes helyzettel kapcsolatban már több történész-kutató fogalmazott meg kritikát. Horváth Sándor például megemlíti, hogy az itteni „*kutatáshoz egyedülálló módon életrajz és tudományos munkásság igazolása szükségeltetik, ráadásul a politikai hisztéria kialakította az előolvasók rendszerét a levéltár labirintusán belül, amelynek legelzártabb mélyén Minotauros-ként lapulnak a 6-os kartonok. [...] A levéltár cerberusként őrködik a titkok felett, ezért többnyire nem az a kérdés, hogyan beszélünk mellé az ügynökügyek kapcsán, hanem az, hogyan lehetne levéltárhoz hasonlóbbá tenni a titkos akták őrzőhelyét*” (Horváth 2012: 143).⁷

Ide kapcsolható Gyáni Gábor megállapítása arról, hogy a „*demokrácia per definitionem »titokhiány«*” (2014: 45). Ezt a meghatározást egészíti ki a tényfeltárás elmulasztásának potenciális következményeire vonatkozó figyelmeztetése: „*Ha nem igyekszünk megismerni a múltbeli diktatúra mélyen titkolt tényeit, akkor nem ismerjük el jogszerű igénynek a valamikori kárvallottak információs kárpótlását sem. A múlt, helyesebben a mi múltunk így továbbra sem válik a sajátunkká, és megmarad azok fennhatósága alatt, akik egyszer már teljhatalmat szereztek felettünk*” (Gyáni 2014: 50).

Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián arra hívták föl a figyelmet, hogy a kutatómunkát mennyire komolyan akadályozza a szenzitív adatok kutathatatlansága az ÁBTL-ben: „*A 2003 évi III. törvény merev alkalmazása a levéltárban számos esetben történelemhamisításhoz vezetett, mert az anonimizálással a legfontosabb történelmi összefüggésektől fosztották meg az olvasót*” (2008: 14). Ungváry máshol arra mutatott rá, hogy „*a levéltári*

4 Az államszocialista korszak kutatói számára jól ismert tény, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Hess András téri kutatóterme 2016. május 17-én bezárt. A MNL OL honlapján közzétett hír a következő tájékoztatást adja ezzel kapcsolatban: „*Értesítjük Önöket, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Hess András téren őrzött iratanyaga 2016. június 1-je óta az 1837/2015. (XI.24.) Korm. határozatban foglaltak szerint költöztetés alatt áll*” (Forrás: http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/hess_andras_teri_kutatoterem_zarvatartas_0 – Utolsó letöltés: 2017-08-28). Mindez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az MNL OL 1945 utáni iratanyagát 2016. május végétől nem lehet kutatni – kivéve az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság azon iratait, melyek online hozzáférhetőek a Magyar Nemzeti Levéltár honlapján keresztül (<http://mnl.gov.hu/adatbazisok> – Utolsó letöltés: 2017-09-21).

5 Lásd: 2003. III. tv. 4. § (2): „*A tudományos kutató az egészségi állapotra, kóros szenvedélyre és szexuális életre vonatkozó adatokat az érintett halálozási évét követő harminc év után ismerheti meg. Ha a halálozás éve nem ismert, a védelmi idő az érintett születésétől számított kilencven év, ha pedig a születés és a halálozás időpontja sem ismert, a levéltári anyag keletkezésétől számított hatvan év*”. Forrás: <https://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=a0300003.TV> (Utolsó letöltés: 2017-09-21).

6 Lásd: „*A levéltár polgártársaink személyiségi jogaira tekintettel a személyes és szenzitív adatokat (egészségi állapotra, káros szenvedélyre, politikai preferenciára, vallási hovatartozásra, szexuális magatartásra és büntetett előéletre vonatkozó információkat) tartalmazó iratokat csak a törvényben meghatározott védelmi idő lejártá után bocsát a kutatók rendelkezésére. E terminus lejártá előtt csak a tudományos kutatóintézetek (MTA kutatóintézetei, egyetemek, főiskolák, országos és megyei könyvtárak, múzeumok és levéltárak) támogató nyilatkozatát írásban bemutató tudományos kutatók jogosultak betekinteni e dokumentumokba*” (Kiemelések az eredeti szövegben. Forrás: <http://mnl.gov.hu/mnl/pml/kutatoszolgalat> – utolsó letöltés: 2017-09-07).

7 6-os karton: „*Hálózati nyilvántartásban a hálózati személy beszerzésével kapcsolatos adatokat tartalmazó karton*” (Cseh 1999: 299).

iratok értelmezése nem a levéltár feladata, hanem a történettudományé vagy a bíróságé” (2014: 93). Horváth szerint politikai motivációkkal magyarázható, hogy „az állambiztonsági iratokat őrző, elsősorban lusztráció céljára létrehozott intézmények (mint amilyen eredetileg a 2003-ban szaklevéltárrá váló Történeti Hivatal is volt) nem mindig könnyítik meg, gyakran – a személyiségi és adatvédelmi okokra hivatkozva – inkább nehezkesebbé teszik az iratok kutatását, mint egy átlagos levéltár, ahol például bírósági pereket vagy pártfegyelmi ügyeket őriznek” (2014: 16).⁸ Minderről persze nem az itt dolgozó levéltárosok tehetnek, de mindez információs – és ezzel összefüggésben forrásközlési és publikációs – monopóliumhoz juttathatja őket, hiszen bizonyos forrásokat csak ők ismerhetnek meg.⁹

Ugyanakkor az ÁBTL-ben dolgozó szakemberek közül többen mintha némi értetlenséggel fogadnák a kritikus hangokat. Takács Tibor szerint például az „ügynökjelentéseket és egyéb állambiztonsági iratokat kutató történészek többsége különösebb episztemológiai kérdéssel felvetés nélkül közelít ezekhez a dokumentumokhoz” (2014: 109); Takács az ügynökadás totalitárius paradigmájától és moralizáló diskurzusától való elszakadásra, valamint az állambiztonsági iratoknak „a 'besúgók' leleplezésén (elítélésén vagy felmentésén, megbélyegzésén vagy felmagasztalásán stb.)” túlmutató társadalom- és kultúratörténeti jellegű feldolgozására biztat (2014: 125). Gyarmati György, az ÁBTL volt főigazgatója egyik írásának címe: *Mire jők az állambiztonsági ügynökiratok, és mire nem?* (2014: 65), ám ez mindazok számára csupán költői kérdés marad, akik – a szerzővel ellentétben – nem nyerhetnek széles körű betekintést ezekbe a dokumentumokba. Gyarmati itt egyébként az általa „ügynöktrigonometriának” nevezett kérdéskörön belül – azaz a megfigyelték, az ügynökök és a tartótisztek háromszögében – a megfigyelték tárgyiasításának potenciális veszélyére világít rá azt hangsúlyozva, hogy társadalomtörténetileg „elsősorban a megfigyelt áldozat az ügynökakta főszereplője, hiszen az általa nem ismerhetően őt célzó megfigyelés terméke – az ügynökjelentés – saját további sorsát is közvetlenül befolyásolhatja” (2014: 68).

Az általam vizsgálni kívánt téma szempontjából az ÁBTL belső szakemberei által ajánlott társadalomtörténeti megközelítések kielégítőek, hiszen társadalomtudományi szempontból a megfigyelték, a megfigyelők és a megfigyeltetők által benépesített társadalmi közegről szeretnék minél átláthatóbb képet alkotni. Ebben az összefüggésben pedig a hálózatot meghatározó paraméterek és működési elvek nagyobb jelentőségűek, mint az egyes ügynökök kieléteire vonatkozó információ. Ugyanakkor kutatásom empirikus alapját nem erősíti a meglévő adatpontok számának kiemelt törvényi szigor általi korlátozása, kutatásetikailag pedig problematikusnak látszik a szenzitívnek nevezett adatok oly módon kezelése, hogy az ezekhez való hozzáférés csak egy intézményileg meghatározott szakmai kör kizárólagos privilégiuma lehet.

Tanulmányomban két ügyet foglalkozom részletesen. Az első egy homoszexuális cselekmények elkövetésén ért plébános peranyagaihoz kapcsolható, akinek a vallomásain keresztül a titkosszolgálat más egyházi személyek kompromittálását próbálta elérni. Ezzel az ügyel összefüggésben az ÁBTL-ben hozzáférhető – anonimizált – anyagok mellett Budapest Főváros Levéltárában is rendelkezésre állt az eredeti peranyagok egy része, így több levéltárban található többféle forrás felhasználásával tudtam megkezdeni a történet rekonstruálását. Az „Apos-

⁸ A lusztráció az ügynökök „leleplezése és a közélet megtisztítása az előző rendszer 'tetteseitől'” (Horváth 2014: 15).

⁹ Ez a gyakorlat a KSH által gyűjtött adatok monopolizált kezelésére emlékeztetheti az olvasót.

tolok” fedőnevű másik ügy azért különleges, mert a női homoszexualitás – ebben az időszakban (is) igen ritkán megjelenő – témájához kapcsolódik: szereplői egy volt domonkosrendi szerzetesnő és az általa szervezett fiatal vallásos nőkből álló csoport, melyet úgy próbáltak felbomlasztani, hogy névtelen leveleket küldtek a fiatal nők szüleinek (más felháborodott szülők nevében), ahol homoszexualitással vádolták meg a csoport vezetőjét.

A HOMOSZEXUALITÁS NYOMAI AZ ÁBTL-BEN ŐRZÖTT DOKUMENTUMOKBAN

Korábbi kutatások eredményeként immár történeti bizonyítékokkal támasztható alá, hogy Magyarországon a 20. század elejétől kezdve követhető az állami használatra készült homoszexuális-listák létezése, melyek a homoszexuális cselekmények elkövetőinek nyilvántartására szolgáltak (Kurimay 2012, Takács 2016, 2017). Ugyanakkor fontos azt is hangsúlyozni, hogy a homoszexuális cselekmények miatti zsarolhatóság problémaköre nem tekinthető államszocialista rendszer-specifikus jelenségnek, hiszen a férfiak közötti homoszexuális gyakorlatokat a magyarországi büntetőtörvények „természet elleni fajtalanság” címén 1878 óta tiltották. Ebben az 1961. évi V. törvénycikk a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről hozott változást, ami a homoszexuális gyakorlatok általános büntethetőségének megszüntetése mellett a férfiak és a nők közötti egyenjóságra hivatkozva bevezette a nők közötti homoszexuális gyakorlatok kriminalizálását is a 20 évesnél fiatalabb partnerrel és/vagy botránys módon elkövetett esetekben (az általános büntethetőség 1961-es megszüntetésével kapcsolatos részletekről lásd: Takács–P.Tóth 2016). 1961 után 1978-ig a 20 év alatti, majd 1978 és 2002 között a 18 év alatti azonos nemű partnerrel – akár a partnerek kölcsönös beleegyezésével – elkövetett „természet elleni fajtalanság” gyakorlását továbbra is börtönbüntetéssel sújthatták, míg az eltérő nemű partnerek szexuális kapcsolatára a 14 éves beleegyezési korhatár vonatkozott.

Már 1926-ban *A homoszexuális probléma modern megvilágításban* című kötetben – ami eddigi ismereteink szerint az első Magyarországon magyar nyelven megjelent könyv, mely teljes egészében a modernkori homoszexualitás kérdéskörével foglalkozott – szerepelt utalás arra, hogy egy nagyvárosban belül a zsarolás ellen „más helyre költözéssel könnyű szerrel védekezni lehet” (Pál 1927: 65). A második világháború előtti évtizedekből több más forrásból is értesülhetünk a homoszexuálisok – főként prostituáltak általi – zsarolásának elterjedtségéről (lásd például Turcsányi 1929, Szántó 1933).¹⁰ Emellett a téma nemzetközi szakirodalmán alapján szintén arra lehet következtetni, hogy a homoszexuálisok állami megfigyelése és zsarolhatósága az ismert jelenségek közé tartozott Magyarországon kívül is: erről tanúskodnak például a Kelet-Németországra (McLellan 2011, Sweet 1995), Lengyelországra (Szulc 2017), Szovjetunióra (Healey 2001) vagy éppen Londonra (Houlbrook 2006), Skandináviára (Rydström 2007) és az Egyesült Államokra (Charles 2012, Lewis 2001) vonatkozó kutatási eredmények.

Mindezek fényében megalapozott elvárásnak tűnt, hogy az ÁBTL-ben további történeti dokumentumok találhatóak a homoszexualitás beszerzési alapként való használatával kapcsolatban. S valóban: miután 2011-ben elkezdtem a kutatómunkát az ÁBTL-ben, hamarosan sikerült rálelni olyan dokumentumokra, melyek ezt a feltételezést alátámasztották. Az egyik első és legkorábbi dokumentum, ami elérem került az ÁBTL-ben, az ORFK

¹⁰ Az 1910 és 1939 között kiadott *Az Est* című napilapban megjelent homoszexualitással kapcsolatos médiareprezentációk között is találhatóak ilyen jellegű zsarolásról szóló híradások (erről lásd Takács–Csiszár 2017).

vezetőjének 1958-as Bűnügyi nyilvántartási utasítását tartalmazta.¹¹ Itt tizenhárom különféle bűnügyi nyilvántartás-típust soroltak föl, melyek közül négynek előírászerűen része volt valamilyen formájú homoszexuális-regiszter.¹² Például a „Család, ifjúság, nemi erkölcs és társadalmi együttélés szabályai elleni bűncselekmény” nyilvántartandó potenciális elkövetői között a következő kategóriák tűntek fel: „1. Nemierőszakot elkövető 2. Homoszexuális 3. Kitért férfi (strici) 4. Keresetszerű kéjlegéssel foglalkozó 5. Találkahely fenntartó, kerítő” (ÁBTL 1958: 44).¹³

Az egyik legutóbbi találatként pedig az *Állambiztonsági értelmező kéziszótár* (ÁÉK) című 1980-ban kiadott – és a BM Állambiztonsági Szakbizottsága által elbírált – összeállítás szolgált, ami „azzal a céllal készült, hogy az állambiztonsági munkában eddig szerzett tapasztalatokból nyert ismereteket és szakmai kifejezéseket rendszerezve közreadja” (ÁÉK 1980: 4). Itt a homoszexuális címszó alatt többek között az olvasható, hogy „természetellenes módon nemileg az ugyanazon neműek iránt vonzódó személy. — Az ilyenre utaló adatok kompromittálási értéke csökken. Ha bűncselekmény elkövetésével nem párosul, egyedüli felhasználása nagy körülményt igényel” (ÁÉK 1980: 85). Az ÁÉK összes címszavának átvizsgálása után az derült ki, hogy a kompromittáló beszerzési alapok¹⁴ közül a homoszexualitáson kívül csak a cölibátust nevesítették a „római katolikus papok kötelező nőtlenége” meghatározáshoz a következő megjegyzést fűzve: „Az erkölcsi kisiklások kompromittáló adatokat képezhetnek” (ÁÉK 1980: 35). Ez arra enged következtetni, hogy e két „kompromittáló alap” kiemelt figyelmet kaphatott az állambiztonsági szervek gyakorlatában, bár az 1980-ban megjelent kiadvány szerzője szerint a homoszexualitás „kompromittálási értéke” a korábbi időszakokhoz képest lecsökkent. A homoszexualitás kompromittálási értékcsökkenésére vonatkozó megjegyzés közvetett módon utalhat a társadalmi attitűdök változására, ami összefügghetett a „természet elleni fajtalanság” címszó alatt büntetett homoszexuális gyakorlatok általános büntethetőségének 1961-es megszüntetésével. Emellett egy 1971-es – első magyar és azóta is példa nélküli – szexuálszociológiai kutatásból szintén levonhatunk bizonyos következtetéseket: itt a kutatók a vizsgált időszakban tipikusnak és elterjedtnek tartott szexuális magatartásformák egyikeként jelenítették meg a (férfi) homoszexualitást (Heleszta–Rudas 1978).¹⁵

Az ÁÉK három fő beszerzési alapot¹⁶ különböztetett meg, melyek a beszerezett személy és az állambiztonsági szervek közötti tartós együttműködést biztosíthatták: „hazafias (eszmei, politikai), terhelő vagy kompromittáló, anyagi érdekeltség” (ÁÉK 1980: 23). Szintén ezek a beszerzési alapok szerepeltek abban az 1957-es, *Az ügynökség beszerzése* című BM tisztképző iskolai tananyagban, ahol azonban a szerző arra is figyelmeztetett, hogy „a cél nélküli, minden eshetőségre számító beszerzések megengedhetetlenek, mert azok

11 E dokumentumok elemzéséért és az ÁBTL-ben végzett kutatómunkámban nyújtott segítségért köszönet illeti Vörös Géza történelvész-levéltárost.

12 E négy nyilvántartástípus részleteiről lásd a *Homoszexuálisok listázása a 20. századi Magyarországon* című tanulmányt (Takács 2016: 24).

13 A levéltári dokumentumokból származó idézeteket szöveghűen – de a szövegértést zavaró nyelvtani hibák javításával – közlöm.

14 A kompromittáló alap definíciója: „az ügynöki beszerzésnél az általunk kiválasztott személy egyéni, erkölcsi presztízsének, családi és társadalmi helyzetének nagyfokú veszélyeztetettsége motiválja az együttműködést. Érzelmi szempontból ez kezdetben ellenünk hangolja az ügynököt, s ezért ha lehet, ajánlatos előbb lojális alapon megkísérelni a beszerzést, mert az érzelmek áthangolása hosszabb időt és sok munkát vesz igénybe” (ÁÉK 1980: 109).

15 E kutatás keretében csak a férfiak közötti homoszexualitás témakörével foglalkoztak.

16 A beszerzési alap definíciója: „olyan adatok és körülmények meglétét, esetenként megteremtését jelenti, amelyek lehetővé teszik a jelölt beszerzését” (ÁÉK 1980: 23).

az ügynöki hálózat felesleges felduzzasztásához, munkaképtelen ügynökökkel, informátorokkal való elárasztásához vezetnek, és elvonják az operatív tisztek figyelmét a valóban fontos és hasznos munkától” (Muzslai 1957: 3). A szerző azt is hangsúlyozta, hogy terhelő vagy kompromittáló adatok alapján történt beszerzés esetén „a jelölt megbízhatóságát a birtokunkban lévő terhelő vagy kompromittáló adatok mennyisége és minősége, valamint a jelölt őszinte beismerő vallomása saját és társai bűncselekményére vonatkozóan képezi, továbbá ne rendelkezzen olyan személyi tulajdonságokkal, amelyek ennek ellenére feltételezhetik, hogy dekonspirál (pl. gyáva, részeges, konok ellenség)” (Muzslai 1957: 11).

A 21. század elejére egyre szélesebb körben vált ismertté Magyarországon is, hogy a homoszexualitás potenciális kiindulópontként szolgálhatott ügynöki beszerzésekhez az államszocializmus idején. Erről tanúsítottak a különböző közismert emberekkel kapcsolatos híradások: Tar Sándor író például egy 2002-es interjúban említette beszerzésének története kapcsán, hogy a „zsarolás tárgya tehát az lett, hogy homoszexuális vagyok” (Keresztury 2002); Molnár Gál Péter színikritikusról is hamar elterjedt, hogy „homoszexualitásával zsarolták” (lásd pl. Index 2005).¹⁷ A téma iránti érdeklődést érzékelteti, hogy többek között Tar Sándor ügynökmúltja ihlette Ménes Attila író – aki egyébként személyesen is ismerte Tart – *A Bihari fedőnevű ügynök élete* című dráma megírására (Ménes 2012), amit *Bihari* címmel, Máté Gábor rendezésében 2016 februárban be is mutatott a Katona József Színház, s a darab azóta is szerepel a színház műsorán.¹⁸

Az ÁBTL-ben folytatott kutatómunka során sikerült több operatív dossziéba betekintést nyernem és számos – hálózati személyek és titkosszolgák által készített – jelentést elolvasnom, de a szenzitív adatokat tartalmazó szövegrészek kitarakása miatt a legtöbb esetben az itt talált dokumentumok alapján nehéz vagy lehetetlen volt rekonstruálni a homoszexuális „kompromittáltsággal” kapcsolatos esetek részleteit. Több helyen csak a beszerzés tényét említették meg: erre példaként hozható egy 1961-es belügyminisztériumi II/5-c alosztály összefoglaló jelentés egyik bejegyzése, ami szerint „*Házás János’ fn. ügynököt 1959-ben szerveztük be erkölcsi kompromittáló adatok alapján /homoszexuális/*” (ÁBTL 1961: 341).

Máskor viszont éppen a kompromittálás túlzásba vitele hiúsíthatta meg az esetleges együttműködést vagy beszerzést – és persze az is előfordulhatott, hogy a túlzással példát akartak statuálni vagy ezen keresztül próbáltak elérni további célszemélyekhez az érintett ismeretségi körében. Ez utóbbi megfontolások merülhetnek fel dr. „Horváth Emil”¹⁹ esetében is: 1960-as bírósági ügyének egyes részleteit, melyeket az ÁBTL-ben szenzitív adatként hozzáférhetetlenné tettek, a Budapest Főváros Levéltárában (BFL) fennmaradt – és kutatható – dokumentumok segítségével sikerült mégis rekonstruálni.

17 A Luzsnyánszki Róbert fedőnevet használó Molnár Gál Péter jelentései – illetve azok egy része – megtalálhatók az ÁBTL-ben az M-37960 munkadossziében.

18 Lásd: <http://katonajozsefszinhaz.hu/eloadasok/bemutatok/42260> (Utolsó letöltés: 2017-09-21). – Figyelmet érdemel, hogy a darabról szóló kritikák is – talán nem meglepő módon – többször felemlítik az ügynökakták feltáratlanságának problémáját. Lásd például: „Óriási az érdeklődés a Katona új, sufnibeli bemutatója iránt, alig kapni rá jegyet. Úgy tűnik, sokan fontosnak tartják, hogy gondolkodjunk az elmúlt rendszer máig feltáratlan ügynökaktáival kapcsolatos megválaszolatlan kérdéseken” (Marik 2016); Tarján Tamás (2016) pedig a következő megállapítást tette a kérdés kapcsán: „A Katona József Színház repertoárjának szociologikusabb, a közelmúlt évtizedek magyar valóságát követő vonulata gyarapodott. Ám magához az alapkérdéshez, az író szerint is arcpírítóan feltáratlan, feldolgozatlan ügynökakták történelmi, pszichológiai titkaihoz nem sokkal kerültünk közelebb”.

19 Ez egy kitalált név. – A továbbiakban az ÁBTL-anyagokban szereplő megfigyeltet teljes nevét nem írom ki, csak nevük kezdőbetűit közlöm; ugyanakkor a hatóságok képviselőinek és egyéb hivatalos személyeknek a nevét – ahol erre lehetőség nyílik – megadom.

Az ÁBTL-ben őrzött 1960. augusztus 30-i irat a BM II/8. (vizsgálati) osztályának javaslatát tartalmazza egy „operatív kombináció”²⁰ kidolgozására: „Vizsgálatot folytatunk 1960. jún. 28. óta [H.E.] 56 éves, értelmiségi családból származó, volt horthysta államtitkár, volt nyilas párttag, háborús bűncselekmény miatt büntetett, jelenleg rk. plébános²¹ [...] ügyében fajtalanokodás és ifjúság erkölce ellen elkövetett bűntettek miatt. [...] Dr. [H.] által elkövetett bűncselekményt és körülményeit figyelembe véve operatív kombinációt dolgoztunk ki: felhasználjuk a bűncselekményt és a vele kapcsolatos személyek által betöltött egyházi funkciót bizonyos politikai eredmény elérése céljából” (ÁBTL 1960: 82–83). Horváth Emilt első fokon a Budapesti Fővárosi Bíróság 1960. október 7-én bűnösnek találta „több rendbeli számszerint meg nem határozható természet elleni fajtalanokodás bűntettében, valamint egy rendbeli természet elleni fajtalanokodás bűntettében” (BFL 1960: 3).

A BM II/8. (vizsgálati) osztályának augusztus 30-i javaslatából az is kiderült, hogy a per háttérében milyen titkosszolgálati előkészületek folytak: „Tárgyalást folytattunk az ügy vizsgálata során több alkalommal a Fővárosi Főügyészség Politikai Osztálya Vezetőjével, a bizonyíthatóság és a bírói mérlegelés végett. Ugyancsak megbeszélést folytattunk a bírósági eljárás lefolytatása érdekében az illetékes pártszervekkel és operatív szervekkel. A közös megállapodás alapján [dr. H.E.-t] csak a fiatalokorakkal elkövetett bűncselekmények miatt vádoljuk meg. [...] Az egyházi személyekkel elkövetett fajtalanokodás cselekményei miatt az operatív szerveink – de nem operatív felhasználási céllal – és az ÁEH illetékes szervei intézkednek” (ÁBTL 1960: 84). A dokumentum arról tanúskodik, hogy a majdani tárgyalás időzítését és hallgatóságának összetételét is előre megtervezték: a per idejét egy másik „fajtalanokodással” vádolt székesfehérvári egyházi személy, V.I. laikus szerzetes tárgyalásához időben közel kellett tartani; a tárgyalásra pedig a kihallgatott gyerekek szülei mellett olyan „politikailag képzett elvtársak” meghívását is szükségesnek tartották, „akik megfelelően értékelik és viszik ki a tárgyalás anyagát” (ÁBTL 1960: 84).

A BFL-ben megőrzött – és hozzáférhető –, a Fővárosi Főügyészség számára 1960. szeptember 3-án Dr. Gönczi György által készített feljegyzés szintén egyértelműen rávilágít arra, hogy Horváth Emil ügyén keresztül a katolikus egyház, illetve meghatározott egyházi vezetők kompromittálásához kívántak hozzájárulni: „E tények alapján a BRFK az ügyet a BM II/5 [Belső reakció elhárító] osztályának adta át. Komornyik [sic!] elvtárs²² [...] e bűnügyben feltárt tényeket olyanoknak ítélte meg, mint amelyek alkalmasak [S. L. székesfehérvári püspök] és környezete erkölcsi és politikai kompromittálására, továbbá arra is, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal egyes reakciós papi személyek eltávolítását követelhesse.” (BFL 1960: 6).²³ A BFL-ben fellelhető peranyagok között megtalálhatók Horváth Emil 1960 nyarán lezajlott kihallgatásainak jegyzőkönyvei, ahol részletes vallomást kellett tennie többek között arról, hogy „milyen egyházi személyekkel állt homoszexuális kapcsolatban” (BFL 1960: 95–96).

20 Az „operatív kombináció” a társadalomra veszélyes magatartás megvalósulásának ellenintézkedésekkel történő meggátolásaként definiált „megelőzés” során alkalmazható egyik módszer volt (ÁÉK 1980:63).

21 H. E. háborús bűncselekményének háttéréről a következő tudható: „miniszteri osztálytanácsos a könyvkiadás és könyvkereskedelem, a papír- és írószer-kereskedelem, a filmkereskedelem, a filmkölcsonzés, a bélyegkereskedelem, a mű- és régiségkereskedelem miniszteri biztosa 1944. június 12-től. A nyilas KKM [Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium] elnöki osztály vezetője, majd 1945. februártól államtitkára. Népbíróság elé állítják, február 11-én 8 évi kényszermunkára ítélik. A NOT [Népbíróságok Országos Tanácsa] az ítéletet március 30-án 4 évi fegyházra mérsékli. 1949. november 11-én szabadlábra helyezik” (Karsai–Karsai 2014:1092). A Magyar Katolikus Lexikon pedig arról tájékoztat, hogy „1952: börtönben, 1960-tól szolg-on kívül” helyezték. Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/> (Utolsó letöltés: 2017-09-15).

22 Komornyik Vilmos a BM II/5. Osztály osztályvezető-helyettese 1957. június és 1961. november között. Forrás: https://www.abtl.hu/orods/archontologia/f?p=108:13:::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:665680,ELETRAJZ (Utolsó letöltés: 2017-09-15)

23 H. E. perének következményeként egy ciszterci szerzetes is átmenetileg vizsgálati fogságba került (Cúthné 2014: 225).

Az előzetes egyeztetéseknek megfelelően az október 7-én kihirdetett ítélet csak a fiatalkorúakkal elkövetett bűncselekmények miatt vont felelősségre Horváth Emilt. Az ítélet indoklása külön kiemelte ugyan a katolikus egyház felelősségét abban, hogy egy „*fasiszta háborús bűnöst*” tagjai közé fogadva lehetőséget nyújtott e bűnök elkövetésére, de az „*egyházi személyekkel elkövetett fajtalanság*” eseteiről hallgatott: „*A bíróság a cselekmény elbírálásánál fokozottan mérlegelte vádlott személyének és cselekményének társadalmi veszélyességét. A fasiszta háborús bűnös vádlott börtönbüntetésének kitöltése után a katolikus egyház jóvoltából papi köntöst öltött, és így lehetősége nyílt, hogy fiatalságunkat nemcsak szellemileg, de testileg is megfertőzze. Aljas ösztönei kielégítése érdekében gátlástalanul próbálta fiatalságunkat mérteleníteni és például a [legutóbbi] [...] esetben nem vádlaton múlt, hanem ifjúságunk öntudatán, hogy ez nem járt eredménnyel, más esetben azonban sajnos sikeres volt. Cinizmusát jellemzi, hogy papi mivolta egyáltalán nem zavarta őt abban, hogy még az egyház által is súlyosnak tartott bűnt kövessen el nap mint nap, de jogi végzettsége sem volt elég figyelmeztető számára, holott tudta, hogy bűncselekményt követ el. De elítélendő a katolikus egyház magatartása is, aki jogot vindikál arra, hogy ifjúságunkat nevelje, tagjai sorába pedig olyan fasiszta háborús bűnösöket vesz fel, azokkal próbálja a nevelési elvét megvalósítani, nem kétséges, milyen irányban*” (BFL 1960: 6).

Az ÁBTL-ben őrzött jelentés szerint, melyet dr. Nagy József rendőr főhadnagy készített a tárgyalásról a BM II/8-b alosztály számára, Horváth Emil először visszavonta paptársaira tett terhelő vallomását, ám végül mégis fenntartotta az eredeti vallomást, miután hangszalagról idézték azt: „*A hangszalagos kombináció megdöntötte tagadását, amely után fenntartotta a nyomozás során tett terhelő vallomását. Ennek alapján a tanács [S. L. püspök] ügyében további nyomozást rendelt el*” (ÁBTL 1960: 86). E dokumentumból az is kiderült, hogy a titkosszolgálat az ügy sajtóvisszhangjának alakulását sem bízta a véletlenre. A jelentés szerint a tárgyaláson jelen volt több lap – köztük a *Munkásőr* és az *Új Ember* – újságírója, akikkel a jelentés készítője megbeszélést folytatott „*a cikk helyes megírása érdekében*”, illetve „*az ügy politikai és tényállásbeli kérdéseinek helyes értékelése céljából*” (ÁBTL 1960: 86).²⁴

A közelmúltban több olyan történettudományi munka született, melyek fényében a Horváth Emil pere körüli „operatív kombináció” jól beilleszthető a Kádár-kori pártállam egyházellenes megnyilvánulásainak sorába, előrevetítve a „Fekete Hollók” fedőnevű nagyszabású egyházellenes akcióhoz köthető 1961–62-es persorozatot, ahol szintén szerepeltek homoszexuális és pedofil vádak (Cúthné 2014, Wirthné 2015). A „Fekete Hollók” utáni nyomozást az a Berényi István irányította, aki 1957 és 1962 között a BM II/5-c alosztályát vezette,²⁵ és korábbi tapasztalatai alapján 1963-ban elkészítette „*A klerikális reakció ellenséges tevékenysége népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladataik ezen a területen*” című jegyzetét, amit a BM Rendőrtisztviselői Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékén tananyagként használhattak (Vörös 2015: 8).

Berényi a szocialista társadalom és a klerikális reakció, illetve a dolgozók és a reakciós osztályok közötti kibékíthetetlen jellegű osztályellentét tételezéséből indult ki, ugyanakkor megkülönböztette a klerikális reakció és a vallásos világnézet elleni harc eszköztárát: „*A klerikális reakció a hívő embereket vallásos világnézetükön*

24 A *Munkásőr* 1960. októberi (III. évf., 10.) számának utolsó számozatlan oldalán, valamint az *Új Ember* 1960. október 16-i (XVI. évf. 42.) számának 2. oldalán meg is jelentek a perről hírt adó cikkek.

25 Berényi 1957 és 1962 között a BM II/5-c alosztályát vezette. Forrás: https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:972196,ELETRAJZ (Utolsó letöltés: 2017-09-15)

keresztül igyekszik reakció, politikai befolyás alá vonni. Ezért a klerikális reakció elleni harcot²⁶ – mint ahogy a Párt Politikai Bizottsága leszögezi – ugyanolyan politikai módszerekkel folytatjuk, mint a szocialista állam bármely más ellenséges politikai kategóriájával szemben. Amíg a vallásos világnézet leküzdésében a felvilágosító és nevelő munka eszközeit alkalmazzuk, addig a klerikális reakció ellen a politikai és adminisztratív harc minden eszközét igénybe vesszük” (Berényi 1963: 4). Majd a „klerikális reakció tevékenységének félbeszakítására irányuló operatív munka” céljai és sajátosságai között külön hangsúlyozta „az egyház tekintélyének további rombolása, az erkölcsileg züllött, főleg homoszexuális papok tevékenységének dokumentálása, szükség szerint bírói felelősségrevonása és a papok nyilvánosság előtt való leleplezése” (1963: 40) fontosságát. A Berényi által ajánlott alkalmazandó módszerek között kiemelt helyen szerepelt a bomlasztás operatív folyamata, amely „során a szokásos operatív eszközök és más lehetőségek felhasználásával felderítjük, felkutatjuk a kategórián belüli ellentéteket /elvi, személyi, anyagi pozíciókat stb./ vagy ilyeneket mesterséges úton teremtünk annak érdekében, hogy a kategória erejét lekössük és gyengítsük belső harccal és viszályal, hogy az ellentétes csoportok felszínre kerüljenek és lelepleződjenek, a reakciós elemek pozíciójukból kiszoruljanak, a haladó erők előtérbe kerüljenek és végül [...] a hívek kiábránduljanak” (1963: 43).²⁷

Szintén 1963-ban jelent meg a belsőreakció-elhárítás vezetői közé tartozó Agócs István²⁸ munkája *A bomlasztás, lejárata és elszigetelés, mint a realizálás módszerei*²⁹ címmel a BM Tanulmányi és Módszertani Osztálya kiadásában, mely egyfajta módszertani útmutatóként szolgált a korábbiakhoz képest kifinomultabb manipulációs módszerek titkosszolgálati alkalmazásához (Tabajdi–Ungváry 2008: 168). Mindezek alapján elmondható, hogy a kora hatvanas évek titkosszolgálati munkájának központi fogalmai közé tartozott az ellenséges tevékenység büntetőeljárásen kívüli megszakításának módszereként meghatározott, az „ellenséges csoport egységét, akcióképességét, belső rendjét és fegyelmét komplex ellenintézkedésekkel, a belső emberi kapcsolatok megbontásával” és fellazításával jellemzett bomlasztás és a bomlasztás részintézkedései közé sorolt: lejárata, befolyásolás, elszigetelés és leválasztás (ÁÉK 1980: 13).

A Rákosi-érához képest a totalitárius felől az autoritárius rendszer felé tartó egyfajta politikai enyhüléssel jellemezhető Kádár-korszakban az állambiztonsági szolgálatok működési elveinek és gyakorlatainak megváltozására több történész is felhívta a figyelmet. Rainer M. János például azt hangsúlyozta, hogy a politikai rendőrség alapfunkciói változatlanok maradtak, ugyanakkor a működés hatékonysága annak ellenére növekedett,

26 A klerikális reakció elleni harcban hangsúlyos szerepet kapott a római katolikus egyház papjai és a szerzetesrendek elleni fellépés, mivel ők „teljes odaadással támogatták a Horthy rendszert” (Berényi 1963: 12), valamint az „ifjúságellenes tevékenység” megakadályozása: az ifjúságnak a katolikus hitélet általi befolyásolása ugyanis a szerző szerint nem csak a népi demokratikus fejlődést gátolná, de előkészítené „adott időre a rendszerváltáshoz szükséges kádereket” (1963: 15).

27 Berényi jegyzetében kitért olyan részletekre is, hogy miért kell az ügynökök érzékenységét potenciálisan sértő szóhasználatot kerülni: „A feladatok kiadásánál nem szabad használni az egyház »bomlasztása« kifejezést. Az erkölcsi, gazdasági kompromittáló adatok gyűjtésénél és az egyes papok, püspökök, szerzetesek és világi papok közötti ellentétek adatainak összegyűjtésénél nem szabad, hogy érződjön, hogy ez lényegileg az egyház bomlasztását fogja elősegíteni. Ezzel ma még nem minden ügynökünk értene egyet, s a bomlasztás szó használatával könnyen dekonspirálódna tervünk, ami az egyház számára helyzeti előnyt jelentene” (1963: 44).

28 Agócs 1957 és 1962 között a BM II/5-a alosztályát vezette. Forrás: https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:693953,ELETRAJZ (Utolsó letöltés: 2017-09-15)

29 A „realizálás” itt szakkifejezésként jelenik meg. Lásd a realizálás definícióját: „bizalmas nyomozás befejezése: büntetőeljárás kezdeményezésével; büntetőeljárásen kívüli korlátozó intézkedéssel; operatív felhasználással” (ÁÉK 1980: 162).

hogy a korábbiakhoz képest jóval alacsonyabb lett az elítéltek száma. Az állambiztonsági szervek képessége a büntetések kiszabásához szükséges adatok szolgáltatására megmaradt: „sőt, az adattömeg valószínűsíthetően még növekedett is – ez akkor is elmondható, ha a szervezet valódi méreteiről és belső működési részleteiről máig nem áll rendelkezésre elég információ, bár az tudható, hogy a Rákosi korszakhoz képest mind a megfigyeltek (több mint egymillió), mind a megfigyelők (35–40 ezer fős hálózat) köre szűkült – ez inkább a korábbiakhoz képest hatékonyabb és ésszerűbb munkaszervezés jeleként értékelendő” (Rainer 2014: 57).

Gyarmati György a két korszak egyházpolitikai céljai közötti különbségekre világít rá, amikor kiemeli, hogy Rákosi „az enyészetre szánt összes többi pártalakulathoz hasonlóan az egyházat – s legkivált a katolikus egyházat – a politikai pártok egyikének” (2010: 27) tekintve annak teljes megsemmisítést célozta. Kádár viszont a klérussal „egyfajta haszonelvű modus vivendit igyekezett kialakítani, s ennek keretében tette annak tagjait a rendszer működtetésének eszközeivé” (Gyarmati 2010: 27). A Rákosi-féle egyház-felszámolási célok sikertelensége magyarázható azzal, hogy nem mérték fel reálisan az egyházak társadalmilag és kulturálisan egyaránt mély gyökereit és közösségi összetartó erejét, mellyel szemben a nyílt erőszak alkalmazása nem vezetett a várt eredményekhez, sőt inkább még hősiesebbnek láttatta a megtámadottakat, s így ez a stratégia kontraproduktívnak mutatkozott. Mindezek felismerése vezethette a kádári pártállam vezetőit új, hatékonyabb, „a korabeli jogszabályok által büntetendő tevékenységek rendőri felderítését követő letartóztatások helyett az operatív megelőző intézkedésekre” fókuszáló eljárások keresésére, ami az állambiztonsági szolgálatok 1962-es nagyarányú átalakításában is tükröződött (Vörös 2010: 7). Innentől kezdve a titkosrendőrség „nem a párt ökle, hanem annak szeme és füle lett” (Vörös 2016: 17), melynek fő feladatai közé tartoztak az államellenesnek tekintett tevékenységek megelőzése, illetve akadályozása és/vagy megszakítása. A retorzió helyett tehát a szocialista bűnüldözés elsődleges feladatává a „bűnös tevékenységek kibontakozását elhárító komplex tevékenységként” meghatározott „megelőzés” vált (ÁÉK 1980: 63).

AZ „APOSTOLOK” BOMLASZTÁSA

A Csongrád megyei Rendőrkapitányság Politikai Osztálya III/III. Alosztálya 1966 elején nyitotta meg „Apostolok” fedőnevű csoportdosszióját (ÁBTL 1966),³⁰ melyben az akkor 40 éves M. M. E., volt domonkosrendi szerzetesnő mellett még hat nő adatai szerepeltek (öten közülük 22–27 évesek voltak, egy pedig 43 éves). Valószínűsíthetően ők alkották azt a „klerikális jellegű, fanatikusan rendszerellenes politikai felfogást valló illegális” (ÁBTL 1970b: 192) csoportot, melynek bomlasztását a titkosrendőrök a később ismertetett módon próbálták elérni. A bomlasztás előkészületei között találjuk a „3/e rendszabály” azaz „szobalehallgatás” bevezetésére vonatkozó 1966. május 30-i indítványt, melyben összefoglalják az ügy azon részleteit, ami alapján e módszer alkalmazhatósága egyáltalán szóba jöhetett: a szobalehallgatás módszerét a 3/a rendszabály fedőnévvel illetett telefonellenőrzéshez hasonlóan ugyanis csak akkor lehetett alkalmazni, ha már az ellenséges tevékenységet feltételező komoly kompromittáló anyagok álltak az operatív osztályok rendelkezésére (Bikki 2010: 5).

³⁰ A dosszié borítóján az szerepel, hogy „»Apostolok« csoport dosszié, megnyitva 1966. április 7-én a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma Csongrád megyei Politikai Osztály III/III. Alosztály által” (ÁBTL 1970a), de a dossziében összegyűjtött dokumentumok egyike szerint „»Apostolok« fedőnév alatt csoportdossziés ügy formájában 1966. február 4-óta folytatunk operatív feldolgozó munkát” (ÁBTL 1970b: 192).

E dokumentum szerint „a csoport tagjai 20–25 éves lányok, akiket [M. M. E.] hódmezővásárhelyi lakos, volt domonkosrendi szerzetesnő fog össze, valamennyien »tisztasági« fogadalmat tettek. A csoport tagjai rendszeresen összejöveteleket tartanak – magánlakásokon – ahol további kitartásra biztatják egymást, kicserélik tapasztalataikat és megbeszélik további célkitűzéseiket. A csoportosulás célja »egyházi elit« kinevelése, más vallásos felfogású fiatalok összefogása, továbbá 'tisztasági' fogadalom útján szerzetesnői utánpótlás biztosítása” (ÁBTL 1970b: 192). A szobalehallgatást a csoport egyik legaktívabb tagjánál kívánták alkalmazni, aki szegedi „[l]akásán gyakran fogad papi személyeket is. Ezért szükségessé vált nevezett lakására a 3/e rendszabály bevezetése” (ÁBTL 1970b: 192).

Két hónapon belül sikerült is a szükséges szerelési munkákat elvégezni, melyben segítséget jelentett az állambiztonságiak számára, hogy a „célobjektum” fölötti helyiség bérlőitől, egy MSZMP-tag egyetemi tanártól és feleségétől, akiket „hivatalos kapcsolatként” tartottak számon, napközben el tudták kérni a lakásukat arra hivatkozva, hogy „onnan 'bizonyos külföldi' személyek mozgását kívánjuk ellenőrizni” (ÁBTL 1970b: 193). A 3/e rendszabály bevezetése után egyébként a titkosrendőröknek arra is volt gondjuk, hogy az egyetemi tanár lakásának kölcsönvételét a szegedi Szabadtéri Játékokra vásárolt 180 Ft-os tiszteletjeggyel honorálják. Szintén hasonló „baráti gesztussal” köszönték meg az együttműködést, a csoportról éveken át „Aranyosi” fedőnéven jelentő ügynöknek, aki egyébként M. M. E. unokatestvére volt;³¹ az ő segítségével – ahogy erről egy 1967. január 17-i dokumentum tájékoztat – „több alkalommal is eredményesen alkalmaztuk a 3/e rendszert” (ÁBTL 1970b: 245).

Ugyanakkor az állambiztonsági szervek kíméletlen céltudatosságára is hozható példa az „Apostolok” dossziében összegyűjtött dokumentumok alapján. Egy 1967-es operatív intézkedési terv részeként merült fel például két budapesti egyetemista korábbi csoporttag beszerzésének a lehetősége, amivel kapcsolatban nyilvánvalóvá tették az együttműködés megtagadásának várható következményeit is: „Amennyiben [az illető] meghallgatása nem hoz eredményt, illetve nem lesz őszinte, magatartására hivatkozva – tekintve, hogy ösztöndíjas – intézkedünk az egyetemről történő eltávolítása érdekében” (ÁBTL 1970b: 249).

Mezey András, aki alapos feldolgozást készített a Csongrád megyében 1946 és 1980 között működő katolikus kisközösségek és hittan-csoportok történetéről, részletesen foglalkozott az „Apostolok” fedőnevű üggyel is (2013: 96–109). Az általa összegyűjtött adatok azt mutatták, hogy a Csongrád megyei katolikus kisközösségek és bázisközösségek közül az M. M. E. által vezetett „hódmezővásárhelyi leánycsoportok működtek a leghosszabb időn át, az ötvenes évek elejétől egészen a hatvanas évek végéig, átvészelve a 'Fekete Hollók összeesküvésének' pereit is” (Mezey 2013: 96). A szerzőt lenyűgözte a szerzetesnő teljesítménye: „voltaképpen kisiskolás koruktól egész felnőttkorukig tudta és merte kísérni csoportjai tagjainak többségét, a politikai rendőrség 1955-től érezhető kiténtető figyelme ellenére” (Mezey 2013: 96). Ennek az elkötelezettségnek azonban folyamatos „vegzatúra” lett az ára,³² mely során különböző módszerek alkalmazásával figyelték őt és csoportjai tagjait, szinte körbete-

31 Ezt a rokoni kapcsolatot egy 1965-ös szolgálati jelentés említette (ÁBTL 1970a: 305). Egy 1966. április 22-i jelentés szerint például „Aranyosinak” névnap ajándékként egy 460 Ft-os butángázós-gyorsfőzőt vásároltak: „Az ügynök nagyon örült az ajándéknak és dicsérte gyakorlatiasságunkat, amiért ilyen praktikus eszközt vettünk neki” (ÁBTL 1970b: 176).

32 M. M. E. arról számolt be, hogy nagyjából „1970-ig tartott az 'állandó vegzatúra és a félelem', a már csak önmagáért való apróbb zaklatások, munkahelyen, vagy a rendőrségen, 'adategyeztetés' ürügyén” (Mezey 2013: 109).

lepítették ügynökökkel (Mezey 2013: 102),³³ K-ellenőrzésnek³⁴ vetették alá (103), titkos házkutatásokat és lehallgatásokat végeztek a környezetében, többüket szóbeli figyelmeztetésben részesítették és börtönbüntetéssel fenyegették – ám mindezek ellenére bírósági úton senkit nem vontak közülük felelősségre (105).

Ez azzal magyarázható egy 1969. augusztus 12-i titkos dokumentum alapján – amiben javaslatot terjesztettek elő egy M. M. E. elleni lejárató kampány indítására –, hogy az „Apostolok” fedőnevű „klerikális jellegű illegális csoporttevékenység” ugyan megvalósította az egyesülési joggal való visszaélés büntetést, az ügyben azonban mégsem tartották célszerűnek nyíltan hivatalos eljárás indítását, mivel a rendelkezésükre álló „operatív bizonyítékok jogi erejűvé tételére” nem volt lehetőség (ÁBTL 1970b: 313). Ugyanakkor az állambiztonsági szervek által 1965 óta intenzívebben alkalmazott operatív intézkedések eredményeként a csoporttagok kevesebbet találtak: a „felelősségre vonástól való félelem miatt, valamint konspirációs okokból mellőzik a rendszeres összejöveteleket, a korábbiakhoz képest minimálisra csökkentették a személyes érintkezéseket, lemondtak a „házi” hitoktatásról és az illegális csoport bővítésére, újabb személyek bevonására irányuló törekvésükről” (ÁBTL 1970b: 314). Ez pedig a belső „fegyelem lazulása” és a csoportvezető személyes „szuggesszív [sic!] hatásának csökkenése” által „határozottan növelte egyes személyek arra irányuló igényét, hogy önálló, másoktól független életmódot alakítsanak ki” (ÁBTL 1970b: 314). Itt szembeűnő, ahogy az állambiztonság emberei elvileg a fiatal nők önállóságának és független életmódjának támogatását helyezték előtérbe az egyház iránti elköteleződéssel szemben, ám az önállóság megvalósításának potenciális útjairól nem szóltak utalások: a későbbiekben pedig az is világossá vált, hogy a csoportot elhagyókkal kapcsolatban a kádári biopolitika keretében csak a férjhez menés, illetve az anyává válás merülhetett fel kívánatos lehetőségként.

A továbbiakban a javaslat a nyílt rendőri eljárás indítása helyett a lejáratás és a leválasztás együttes alkalmazásának részletes tervét terjesztette elő. A háromlépcsős terv első szakaszának fő célja a szerzetesnőnek a szülők és a környezetében élő emberek előtti lejáratása lett: „Erre az ad lehetőséget, hogy a csoport tagjaival való célkitűzéseit – nevezetesen, hogy belőlük szerzetesnőt akar nevelni – a szülők nem ismerik, de feltehetően ennek ismerete is ellenállást, meg nem értést váltana ki, esetleg ennek realitását is kétségbe vonnák. Erre alapozzuk lejáratását. Intézkedéseink folytán annak látszatát keltjük, hogy az »érintett személyekkel való törődése, a velük való foglalkozás nem vallásos fölfogásából, hanem beteges homoszexuális hajlamából fakad.« Ennek hitelességét az is bizonyítja, hogy kapcsolatai – a csoport tagjai – »öreglányok« akik a férfiak közeledését határozottan elutasítják” (ÁBTL 1970b: 316).

Ezt követően a szülői reakciók és M. M. E. „várható zárkózottsága – legalábbis a realizálást követő időszakban – biztosítják a csoport tagjainak leválasztását. Másrészt, ha szükséges operatív úton, az őket foglalkoztató hivatalos szervek bevonásával gyakorolunk befolyást a jelenlegi életkörülményeik megváltoztatása érdekében” (ÁBTL 1970b: 316). Végezetül azt is biztosítani kívánták, hogy M. M. E.-nek: „ne legyen hitele és ezen keresztül lehetősége újabb csoportosulás létrehozására, illetve az egyház érdekeit szolgáló, további szervező tevékenység folytatására. Ennek érdekében az egyház irányában is le kell jártni” (ÁBTL 1970b: 316).

33 Mint korábban említettük, az állambiztonsági szerveknek M. M. E. unokatestvérét is sikerült ügynökként beszervezniük (ÁBTL 1970a: 305).

34 A K-ellenőrzés a „levelek és csomagok tartalmának titkos, elsődlegesen a feladó és a címzett elől rejtett módon történő ellenőrzése” (Bikki 2010: 1).

A csoporttagok leválasztásában aktív szerepet szántak „Aranyosi” ügynöknek is, akinek a feladatai között szerepelt a csoporttagok meggyőzése arról, hogy az adott helyzetben azzal segíthetik leginkább a felmerült gyanú kivédését, ha átmenetileg megszakítják a kapcsolatot a csoportvezetővel. Majd arról kell őket fokozatosan meggyőzni, hogy M. M. E. *„a legjobb akarata ellenére is helytelenül cselekedett, amikor belőlük apácát szándékozott nevelni. Ennek nincs reális alapja és végső fokon magatartásukkal nem az egyházat támogatják, hanem ellene cselekednek. Az egyháznak mindenek előtt úgy van szüksége rájuk, mint saját gyermekeiket nevelő, vallásos anyákra. Ennek elfogadtatására azért is remény van, mert hasonló gondolatokkal már eddig is foglalkoztak”* (ÁBTL 1970b: 317).

A tervezett stratégia megvalósítása érdekében az állambiztonságiak névtelen leveleket küldtek a fiatal nők szüleinek más felháborodott szülők nevében, melyekben homoszexualitással vádolták meg a csoport vezetőjét. Ezek közül idézek három levélből:

„Sajnos meggyőződtem, hogy beteges hajlamait a mi kislányainkon éli ki, azokkal szeretkezik vagy inkább buziskodik? Azt hiszem, így hívják az ilyet. Hát meg kell örülni” (ÁBTL 1970b: 319).

„Személyesen győződtem meg arról, hogy ez a... – nem is tudom, hogy minek nevezzem, milyen teremtés – [M. M. E.] ferde hajlamú. Azt hiszem buzinak nevezik azokat a nőket, akik nem férfiakkal élnek ki szerelmi vágyaikat, hanem nőekkel. [...] Teljesen olyanokká váltak-e már, vagy még gyógyíthatók?” (ÁBTL 1970b: 320)

„A drágalátos szerzetesnő homokos és a mi kislányainkat használta fel beteges vágyainak kielégítésére. [...] Meddig juthattak el a mi lányaink ebben a fertőben? Lehet e még segíteni rajtuk?” (ÁBTL 1970b:323)

A tervezett intézkedések végrehajtásáról szóló 1969. december 13-i jelentés részletesen beszámolt az akció „realizálásáról”. 1969. szeptemberben küldték ki a szülőknek a névtelen leveleket, melyek M. M. E.-t homoszexuálisként tüntették föl: *„ez az indíték az ő részéről, hogy fiatal lányokkal tart fent szoros kapcsolatot. Hogy erre eddig nem derülhetett fény, az annak tudható be, hogy a vele kapcsolatot tartó lányok egy része is homokossá vált, illetve beteges érzelmi világukat mély vallásossággal leplezték”* (ÁBTL 1970b: 321). Emellett vallásos szülők nevében feljelentő levelet írtak a szentesi főesperes részére, melyben az ügyvel kapcsolatban vizsgálat indítását kérték: itt úgy utaltak M. M. E.-re és közvetetten a lejárató kampányra, hogy *„most derült ki róla, hogy ferdehajlamú és romlott vágyait a mi lányainkon vezeti le”* (ÁBTL 1970b: 326).

Az „Aranyosi” ügynök 1970. október 21-én adott jelentéséből készült kivonat már a csoportbomlás nyomait rögzítette, valamint a *„fáradt ember benyomását kelt[ő]”* M. M. E.-nek azt a kijelentést tulajdonította, hogy *„értelmetlen és céltalan minden, ha támogatás helyett papoktól is szerelmi ajánlatokat kapok”* (ÁBTL 1970b: 355–6). Az *„Apostolok fn.”* csoportdosszié lezárására hozott 1970. szeptember 23-i határozat szerint az operatív intézkedések a *„csoport teljes felbomlását eredményezték”* (ÁBTL 1970b: 357). A határozathoz kapcsolódó zárójelentés összefoglalta az akció menetét, és fő eredményként a következőkről számolt be: M. M. E. homoszexuális alapú lejáratása sikerrel járt, mert a szülők hiába nem tartották esetleg megalapozottnak a névtelen levelekben megfogalmazott rágalmaidat, lányaik jó hírének védelme érdekében mégis eltiltották őket a szerzetesnőtől; így az erkölcsi lejáratás által elérték azt a visszavonulást, amit a nyílt rendőri intézkedésekkel – melyek inkább megerősítették a csoportösszetartást – korábban nem tudtak realizálni.

M. M. E. esetében a rendelkezésre álló dokumentumok alapján szinte teljesen kizárt, hogy az őt ért homoszexuális vádaknak bármilyen alapja lett volna; az állambiztonsági szervek által mozgásba hozott mechanizmusok kirekesztő erejüket nem is ebből, hanem a társadalmilag intézményesített homofóbiából nyerték. E történetnek az ÁBTL-ben megőrzött – kiemelten a megfigyeltetők szempontjait tükröző – dokumentumaiból jól látható, hogy a „zsidó nélküli antiszemitizmus” működéséhez hasonlóan a homofób kirekesztéshez sem kell feltétlenül homoszexuális: a bemutatott társadalmi környezetben ehhez éppen elegendőnek mutatkoztak a megalapozatlan rágalomok is. Emellett érdemes hangsúlyozni, hogy az ÁBTL – általam korábban már némileg problematikusként bemutatott – titokőrző működési rendjéből adódóan az következik, hogy nem is kerülhettek volna előlem kitarakások nélkül M. M. E. „homoszexuális ügyének” a részletei, ha a levéltár belső köreiben előzetesen nem bizonyosodtak volna meg a rágalmozó állítások alaptalanságáról, hiszen a megfigyelték szexualitásával kapcsolatos tények közzlése már szenzitív adatokhoz való hozzáférésnek számítana.

Végezetül hadd hívjam fel a figyelmet az „Apostolok” bomlasztási kísérletei során alkalmazott módszerek generikus jellegére, ami alátámasztható az – ötvenes évek folyamán az elrettentést egyre inkább a megelőzésre cserélő – állambiztonsági modellváltás más ügyeivel való összevetések alapján. Itt érdemes felidézni Geréb Sándor „Az illegális szerzetesrendek operatív ellenőrzésének tapasztalatai” című 1969-es titkosszolgálati kiképzési anyagát, mely szerint az utólagos megtorlásnál az „operatív úton végrehajtott megelőző és bomlasztó intézkedések politikailag értékesebbek” (Geréb szövegét idézi Bandi 2008: 224), mivel ezek hatékonyabban alkalmazhatók a vezető értelmiségiek és az egyházi emberek ellen, akik éppen azon képességük miatt jelenthettek különös veszélyt az elnyomó pártállam számára, mely révén alternatív világnézet tudtak nyújtani a társadalomnak.

Geréb Sándor főhadnagynak³⁵ a titkos operatív intézkedések végrehajtásában – különösen „a belső el-lenség aknamunkájának felderítésében, megelőzésében és megszakításában” (ÁÉK 1980: 73) – szerzett tapasztalatai között találjuk például a megfigyelői által gyakran „Akadémikus” fedőnévvel illetett Szalai Sándor szociológus professzor ügyét, akit éveken át végzalt a titkosrendőrség az 1956-tól 1970-ig tartó időszakban. A Szalai Sándor elleni állambiztonsági lejárató hadjárat részleteit Gál Éva kutatásai tárták fel részletesen (Gál 2010, 2013). E kutatások eredményeit olvasva könnyen ráismerhetünk az „Akadémikus” lejáratása érdekében bevett operatív eszközökre az „Apostolok” bomlasztása során alkalmazott eljárásokban. Mindkét ügyben részletes operatív intézkedési tervek készültek a kiszemelték kompromittálására és lejáratására, folyamatosan lehallgat-ták és megfigyelték őket, ügynököket telepítettek köréjük, valamint mindkét esetben több-kevesebb sikerrel megkísérelték az érintettek baráti és ismerősi köreit tőlük névtelen levelekben terjesztett rágalomok révén elidegeníteni: az „Akadémikust” ügynökként,³⁶ az „Apostolok” csoportvezetőjét pedig homoszexuálisaként beállítva.

35 Geréb 1957-ben még csak „operatív beosztott”, 1962 végétől 1966 nyaráig viszont osztályvezető a BM III/III-2. Osztályán. Forrás: https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:954526,ELETRAJZ (Utolsó letöltés: 2017-09-15)

36 Gál Éva, Litván György feleségéeként maga is kapott ilyen névtelen levelet: „Drága Évike! Azóta, hogy Gyurit [Litván Györgyöt] újra elvitték, nagyon aggódtam magáért. Sokat gondolkoztam és kerestem az okát, hogy ez hogyan történhetett. Napokban olyan dolgot tudtam meg, melynek alapján kötelességemnek érzem figyelmeztetni arra, hogy Szalai akadémikustól ne fogadjon el semminemű támogatást, ne járjon hozzá. Őszinte tisztelője” (Gál 2010: 269). – Kutatásra érdemes lenne a különböző állambiztonsági eljárásokban alkalmazott névtelen levelek stilisztikai vizsgálata is. Az Apostolok ügyben szereplő névtelen levelek szóhasználatára például jellemző a buzi és a homokos szavak szerepeltetése, míg a lesbikus kifejezés egyáltalán nem jelenik meg.

KONKLÚZIÓ

Az 1980-as kiadású Állambiztonsági értelmező kéziszótárban az ügynök egy meghaladott kor letűnt alakjaként jelenik meg: az „ügynökség” kifejezés meghatározása legalábbis arról tájékoztat, hogy az állambiztonsági szervek titkos segítőitársait akkor illették ezzel az elnevezéssel, amikor e hálózatnak a „*minőségi összetételét még túlsúlyban a terhelő vagy kompromittáló adatok (alapok) és az egyéni érdekek határozták meg. A társadalmi fejlődés azonban már elavulttá tette ezt a fogalmi értelmezést*” (ÁÉK 1980: 95). A tanulmányomban bemutatott ügyek mögött húzódó, a megtorlástól a megelőzés felé mozduló állambiztonsági paradigmaváltás elvileg hozzájárulhatott a zsaroláson alapuló ügynöki beszervezések ritkulásához, hiszen a bomlasztás és ennek részintézkedései – többek között a lejáratás, az elszigetelés és a leválasztás – alkalmazása a kompromittálási alapokat is ritkíthatta: a környezetüktől titkos operatív eszközök által elidegenített célpontok társadalmi interakcióinak csökkenése lehetett akár olyan mértékű, ami már nem tette lehetővé vagy érdemessé a zsarolást. E megelőzés hatékonyságával kapcsolatban érdemes idézni Ungváry Krisztián megjegyzését a belügyi bomlasztó intézkedések hosszú távú preventív hatásáról: „*hogy Faludy György szavaival éljek, attól, hogy Kádár az akasztófakötelet naftalinba tette, még mindenki emlékezett rá, hogy mire képes a rendszer*” (Ungváry 2013: 40).

Ugyanakkor az ÁBTL-ben végzett kutatásaim alapján elmondható, hogy található itt olyan dokumentumok, melyek alapján alátámasztható, hogy a homoszexualitás kiindulópontként szolgálhatott potenciális ügynöki beszervezésekhez, és belügyminisztériumi források arról is árulkodtak, hogy léteztek homoszexuálisokról vezetett állami nyilvántartások. Ebben a kontextusban a magyar állambiztonsági szervezeteknek a homoszexuális cselekmények miatti „kompromittáltsággal” összefüggő 1945 után keletkezett iratai önmagukban is a hivatalos nyilvántartások aleteinek tekinthetők.

Csupán az ÁBTL-ben hozzáférhető anyagok alapján azonban nem lehetséges rekonstruálni a homoszexuális „kompromittáltsággal” kapcsolatos beszervezések menetét. Egyes esetekben ezekre a részletekre más források felhasználásával következtethetünk: tanulmányomban részletesen foglalkoztam egy olyan 1960-as ügygel, mellyel kapcsolatban a BFL-ben is hozzáférhető az eredeti peranyagok egy része. Emellett bemutattam az „Apostolok” bomlasztásával kapcsolatban az ÁBTL-ben fennmaradt dokumentumokat, melyek jól illusztrálták, hogy a „zsidó nélküli antiszemitizmus” működéséhez hasonlóan a homofóbia sem feltétlenül a homoszexualitásból meríti társadalmi kirekesztő erejét: az intézményesített homofóbia által a homoszexuális alapú kompromittálás akkor is kitűnően működhetett, amikor az érintettek nem voltak homoszexuálisok. Az „Apostolok” bomlasztását az „Akadémikus” ügyével összehasonlítva pedig feltűnővé váltak a különböző jellegű lejáratási alappal dolgozó állambiztonsági prevenciók eljárások elemei közötti egyezések, valamint a kiemelt közösség-szervező potenciállal bíró értelmiségi és egyházi kötődésű célpontokkal foglalkozó állambiztonsági vezetők tapasztalatai és gyakorlatai közötti átfedések.

Végül fontos felhívni a figyelmet arra, hogy az itt áttekintett ügyekből kibontakozó történeteket nagyrészt a megfigyelők és a megfigyeltetők megközelítéseit tükröző dokumentumok alapján lehetett rekonstruálni, míg a megfigyelték szempontjai kevésbé érvényesülhettek. Jellemző például, hogy Mezey (2013) munkájából, mely behatóan foglalkozott az „Apostolok” csoporttal, és a szerző kutatásai során az ügy főszereplőjével is felvette a kapcsolatot, hiányoznak a homoszexuális rágalomkampány részletei. Ebben a kontextusban a hallgatás éppúgy

értelmezhető az ügy érintettjei és a homoszexualitás közötti távolságtartás fontosságának hangsúlyozásaként, mint az évtizedekkel korábban működésbe hozott intézményesített homofóbiára építő „állambiztonsági prevenció” máig ható sikereként.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- ÁBTL (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) (1958) Bűnügyi nyilvántartási utasítás; 50-6/5-1958.
- ÁBTL (1960) 1.6.-II/8. monográfiák 12/A kötet
- ÁBTL (1961) Belügyminisztérium II/5-c alosztály összefoglaló jelentés; 3.1.5 –O-14963/1 Operatív dossziéból
- ÁBTL (1970a) „Apostolok” csoportdosszié I. – 3.1.5. O-13848/1
- ÁBTL (1970b) „Apostolok” csoportdosszié II. – 3.1.5. O-13848/2
- ÁÉK (1980) Állambiztonsági értelmező kéziszótár. Összeállította: Gergely Attila. Budapest: BM Könyvkiadó. ÁBTL A-3036. Nyilvánosan hozzáférhető: <http://osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/16-41.pdf> (Utolsó letöltés: 2017-09-21)
- Berényi István (1963) *A klerikális reakció ellenséges tevékenysége népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladataink ezen a területen.* Budapest: BM Könyvkiadó. ÁBTL A-3794.
- BFL (Budapest Főváros Levéltára) (1960) XXV.4.a – Büntetőperes iratok
- Muzslai József (1957) *Az operatív munka feladatai, szervezési elvei és operatív eszközei.* Ideiglenes tananyag. Budapest: BM Dzerzsinsz-kij Tisztképző Iskola. ÁBTL A-3706.

HIVATKOZÁSOK

- Bikki I. (2010) A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között. *Betekintő*, 2010/1, 1–16. http://www.betekinto.hu/2010_1_bikki (Utolsó letöltés: 2017-09-21)
- Charles, D. M. (2012) Communist and Homosexual: The FBI, Harry Hay, and the Secret Side of the Lavender Scare, 1943–1961. *American Communist History*, 11(1): 101–124. <https://doi.org/10.1080/14743892.2012.666097>
- Cúthné Gyóni E. (2014) *A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után. A Ciszterci Rend Zirci Apátsága 1945 és 1981 között.* Doktori disszertáció, Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola.
- Cseh G. B. (1999) A Történeti Hivatal irataiban leggyakrabban előforduló állambiztonsági rövidítések, kódok feloldása. In Gyarmati Gy (szerk) *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve 1999.* Budapest: Történeti Hivatal, 299–301.
- Gál É. (2010) „Lejáratás” és „bomlasztás”. A Kádár kori állambiztonság esete Szalai Sándorral. *Történelmi Szemle*, 2,237-271.
- Gál É. (2013) *Lejáratás és bomlasztás. Tudósok, tanárok a titkosrendőrség látókörében.* Budapest: Corvina – Nagy Imre Alapítvány.
- Gyarmati Gy. (2010) Egyház, sok rendszer és történelmi idő. In Bánkuti G. – Gyarmati Gy. (szerk.) *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből.* Budapest: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, 13–30.
- Gyarmati Gy. (2014) Mire jók az állambiztonsági ügynökiratok, és mire nem? In Horváth S. (szerk.) *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés.* Budapest: Libri, 65–87.
- Healey, D. (2001), *Homosexual Desire in Revolutionary Russia: The Regulation of Sexual and Gender Dissent.* Chicago: University of Chicago Press.
- Heleszta S. – Rudas J. (1978) *Munkásfiatalok és egyetemisták szexualitása.* Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézetének Kiadványai.
- Houlbrook, M. (2006) *Queer London: perils and pleasures in the sexual metropolis, 1918-1957.* Chicago: University of Chicago Press.
- Horváth S. (2012) Az Ügynök meg a Lista. A kollaboráció mint emlékezhely. In Dunai T. – Oláh Sz. – Sebestyén A. (szerk.) *Emlékezhelyek a magyar populáris kultúrában.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 139–152.
- Horváth S. (2014) „Apa nem volt komcsi” – A mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés határai. In Horváth S. (szerk.) *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés.* Budapest: Libri, 7-37.
- Index (2005) Homoszexualitásával zsarolták Molnár Gál Pétert – (2005. április 20-án az Indexen megjelent hír) <http://index.hu/belfold/mgp04205/> (Utolsó letöltés: 2017-09-21)
- Karsai E. – Karsai L. (szerk.) (2014) *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez 4. 1944. október 15.–1945. január 18.* Budapest: Balassi Kiadó.
- Keresztury T.(2002) “Ebből nem lehet kijönni” – Tar Sándor író. *Magyar Narancs*, 2002/3 (01.24). http://magyarnarancs.hu/belpol/ebbol_nem_lehet_kijonni_tar_sandor_iro-63731 (Utolsó letöltés: 2017-09-21)
- Kurimay A. (2012) *Sex in the “Pearl of the Danube”: The History of Queer Life, Love, and its Regulation in Budapest, 1873–1941.* PhD Thesis. New Brunswick, NJ: Rutgers University.
- Lewis, G. B. (2001) Barriers to Security Clearances for Gay Men and Lesbians: Fear of Blackmail or Fear of Homosexuals? *Journal of Public Administration Research and Theory*, 11, 4, 539–58.

- Marik N. (2016) Óriási az érdeklődés a Katona új, színpadi bemutatója iránt. *Vasárnapi Hírek*, 2016-03-15. https://www.vasarnapihirek.hu/izles/dobozolt_tortenelem__menes_attila_bihari_katona_jozsef_szinhez (Utolsó letöltés: 2017-09-21)
- McLellan, J. (2011) *Love in the time of communism: Intimacy and sexuality in the GDR*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mezey A. (2013) Katolikus kisközösségek és bázisközösségek Csongrád megyében 1946 és 1980 közt, a pártállam és a hivatalos egyház vonatkozási keretében. Doktori (PhD) értekezés. Piliscsaba – Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történettudományi Doktori Iskola.
- Ménes A. (2012) A Bihari fedőnevű ügynök élete. *Irodalmi Centrifuga*, 2013.09.20. http://centrifuga.blog.hu/2013/09/20/menes_attila_a_bihari_fedonevu_ugynok_elete_1_resz
- Pál Gy. (1927) *A homoszexuális probléma modern megvilágításban*. (Második kiadás) Budapest: Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó.
- Rainer M. J. (2014) Vajon az ügynök a Kádár-kor szimbóluma – és ha nem, mié? In Horváth S. (szerk.) *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Budapest: Libri, 53–63.
- Rydström, J. (2007) Same-Sex Sexuality and the Law in Scandinavia 1842-1999. In Rydström, J. – Mustola, K. (szerk.) *Criminally Queer: Homosexuality and Criminal Law in Scandinavia, 1842-1999*. Aksant: Amsterdam, 13-40.
- Sweet, D.M. (1995) The Church, the Stasi, and Socialist Integration. *Journal of Homosexuality*, 29, 4,351–368. https://doi.org/10.1300/J082v29n04_04
- Szántó J. (1933) A homoszexualitásról, különös tekintettel a budapesti viszonyokra II. *Bőrgyógyászati, Urológiai és Venerológiai Szemle* 3, 40–44.
- Szulc, Ł. (2017) *Transnational Homosexuals in Communist Poland: Cross-Border Flows in Gay and Lesbian Magazines*. New York: Palgrave Macmillan.
- Tabajdi G. – Ungváry K. (2008) *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Budapest: 1956-os Intézet – Corvina
- Takács J. (2016) Homoszexuálisok listázása a 20. századi Magyarországon. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 66, 5–31. <http://korall.org/lapszam/66>
- Takács J. (2017) Listing Homosexuals since the 1920s and under State Socialism in Hungary. In C. Baker (szerk.) *Gender in 20th-Century Eastern Europe and the USSR*. Palgrave: London, 157–170.
- Takács J. – Csiszár G. (2017) Homoszexuális bűnügyek Az Estben a 20. század első felében. *Sic Itur ad Astra Fiatal Történészek Folyóirata* 28, 66, 1–15 [megjelenés előtt].
- Takács J. – P.Tóth T.(2016) Az „Idegbizottság” szerepe a homoszexualitás magyarországi dekriminalizációjában. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 6, 2, 207–223. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.2.207>
- Takács T. (2014) Az ügynökhálózat társadalomtörténeti kutatása. In Horváth S. (szerk.) *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Budapest: Libri, 107–128.
- Tarján T. (2016) Pokrócba burkolózva. *Art7 Művészeti Portál*, 2016-03-03 <http://art7.hu/szinhez/pokrocba-burkolozva/> (Utolsó letöltés: 2017-09-21)
- Ungváry K. (2013) Társadalmi ellenállás a Kádár-rendszerben és az állambiztonság „jobboldali” ellenségei. In Ungváry K. (szerk.) *Bűvópatakok - A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989*. Budapest: 1956-os Intézet Alapítvány – Jaffa Kiadó, 13–80.
- Ungváry K. (2014) Források és alulértékelésük. In Horváth S. (szerk.) *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés* Budapest: Libri, 89–105.
- Vörös G. (2010) Az egyházakban foglalkoztatott ügynökhálózat újjáépítése 1956-tól a hatvanas évek közepéig. *Betekintő*, 2010/2, 1–10 http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2010_2_voros.pdf (Utolsó letöltés: 2017-09-21)
- Vörös G. (2015) Egyházüldözők arcképcsarnoka. Az egyházakkal szembeni elhárítás vezetői, 1945–1956. II. rész *Betekintő*, 2015/2, 1–24. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2015_2_voros.pdf (Utolsó letöltés: 2017-09-21)
- Vörös G. (2016) *Fejezetek a kommunista politikai rendőrség egyházi elhárításának történetéből*. PhD disszertáció. Jyväskylä yliopisto: Jyväskylä Egyetem Bölcsészettudományi Karának Hungarológiai Tanszék Doktori Iskolája.
- Wirthné Diera B. (2015) *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban – Az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola.